

MUSIK I CENTRALA ASIEN: JAKUTIEN, MONGOLIET OCH TUVA

Jakuter - mungiga och sång

Världen är så stor så stor och Lasse är så liten. Ingenstans känner man det så intensivt som i Sibirien. Sibirien är verkligen STORT, större än USA och nästan lika stort som hela Europa! En bra bit av detta kolossala landområde består av tät och hög barrskog, *tajga*, en annan av ofruktbar tundra. Vintrarna är långa och mycket kalla, somrarna korta och myggrika. Och glest mellan gårdarna är det också, minst sagt. Det är som ett enda mega-fantastiskt Jättenorrländ alltihop!

Hela 29 av Sibliens omkring 30 miljoner innevånare är ryssar som bosatt sig i de södra delarna, i ett antal städer längs Transsibiriska järnvägen. Några av dem är ättlingar till handelsmän, äventyrare och koloniserare som flyttade hit redan under 1600- och 1700-talen. Andra stammar från religiösa och politiska flyktingar som sökt fristad undan tsarer, präster och politruker. En ännu större del kom hit för att delta i Sovjetepokens många storskaliga industriprojekt, lockade av äventyrslust och höga löner.

Norr om järnvägen, i den vidsträckta tajgan och på tundran vid Norra Ishavets rand, är det så gott som tomt. Visst bor det människor här, men mycket få och mycket utspritt. Byar och samhällen finns i stort sett bara längs de stora floderna: Ob, Jenisej, Lena, Indigirka, Kolyma, för att bara nämna de allra största.

Trots den ringa folkmängden rymmer centrala och norra Sibirien ändå många olika slags människor. En del, okänt hur stor, utgjordes till nyligen av Gulagarkipelagens lägerfångar och deras väktare. En annan del utgörs av inflyttade arbetare, anställda i gruv- och stålindustrin som byggts ut kraftigt de senaste decennierna. En tredje och allt mindre del består av Sibliens urbefolkning: chanti, mansi, evener, evenker, jukagirer, enetser, nenetser, jakuter, tjuktjer, och ännu några fler folk.

De flesta av dessa folk är försvinnande små. De omkring 25000 evenkerna tillhör de större folken, enetserna med sina knappt 200 personer de minsta. Vart och ett av dessa folk har under århundraden lyckats upprätthålla sitt eget språk och sin egen kultur. De har överlevt som fiskare, jägare och renskötare genom att anpassa sina livsmönster till det extrema klimatet och de stora avstånden.

Flest bland dessa Sibliens folk är jakuterna, eller *sáchalar*, som de själva föredrar att kalla sig. I gamla jakutiska sägner berättas att jakuternas förfäder en gång bebodde stäpperna runt Bajkalsjöns södra del. Därifrån begav de sig någon gång på medeltiden norrut till trakterna kring floderna Lena och Viljuj, ett av jordens mest ogästvänliga områden. Ursprungligen jordbrukare lärde de sig jakt, fiske och renskötsel av de folk de mötte. Evenkerna gav dem namnet *jeko*, och därav blev det i ryssarnas mun *jakut*.

På grund av sin (relativt sett!) stora folkmängd blev de snart Sibliens herrar, faktiskt det enda folk i trakten som hade skaffat sig en statsbildning och en nationsuppfattning innan de ryska storfurstarna på 1600-talet började intressera sig för de vidsträckta provinserna öster om Ural.

Släkt med turkiskan

Jakuternas språk tillhör den turkiska språkfamiljen, och är således på långt håll släkt med dagens turkiska. Men under årens lopp har jakutiskan kommit att utvecklas åt sitt eget håll, genom att ta starka intryck av grannfolkens tungomål, framförallt evenkiska, mongoliska och ryska. I den stora folkräkningen 1970 uppgav sig 296 200 personer vara jakuter. Nästan alla har jakutiska som modersmål och nästan alla är bosatta i Jakutien.

Näst efter ryssarna är jakuterna alltså flest i Sibirien. Men inte lär de behöva trängas för det, Jakutien är faktiskt åtta gånger större än Sverige och ungefär lika stort som Indien!

Landet är närmast en konstitutionell fiktion, skriver en amerikansk Sovjetkännare, helt enkelt därför att invånarna är så få och avstånden så oöverstigliga. Tills helt nyligen har det under stora delar av året inte funnits några som helst möjligheter till kommunikation mellan de olika regionerna. Floderna är viktiga farleder, men de är bara öppna tre-fyra månader om året. Vintervägarna snöar snabbt igen och på vårarna och somrarna tinar tjälen endast i de översta jordlagren och gör vägar och stigar till en enda kletig ofarbar sörja.

Livet i Jakutien är verkligen inte som i vilket land som helst. En lista med ”fascinerande fakta” eller ”knepiga kunskaper”, en sån där som brukar börja ”Visste du att....” skulle kunna bli hur lång som helst. Visste du t.ex. att världens köldpol ligger i norra Jakutien. Där kan det vara under -50 grader veckor i sträck. Överlevnadstricket lär vara att spotta när man kommer ut på morgonen. Om det klingar när spottet träffar marken är det bäst att gå in igen!

Bättre klimat var det dock under senaste istiden. Då var dagens Jakutien isfritt, på grund av ständiga varma vindar söderifrån. Därför kunde hjordar med mammutar finna bete där, för att tusentals år senare återfinnas välbevarade, djupfrysta i den eviga tjälen. Det finns många historier om hur vilsekomna äventyrare överlevt genom att tina upp och anrätta tiotusentals år gammalt mammutkött de hittat i vildmarken...

Huvudstaden Jakutsk är idag en modern stad, ”med alla bekvämligheter” som man säger på ryska. Men på håll ser det ut som staden fastnat i en jättelik garnhärva. För eftersom det inte går att gräva ner vatten-, gas-, olje- eller avloppsledningar i den ständigt djupfrysta jorden måste man dra dem i luften. Så mycket rör och ledningar det behövs i en stad på några hundratusen invånare! Husen måste man bygga på en bädd av isolerande grus, annars tinar marken under och husen sjunker ner i jorden. Gamla hus som byggts direkt på marken kan ha fönstren i höjd med gatan!

På vintrarna bildas av den fuktiga luften från människor, bilar, fabriker och bostäder en tjock isdimma. Eftersom det inte finns någon vind som blåser bort isdimman – haven är för långt borta – kan sikten i Jakutsk fram i mars-april vara några meter!

Ensembler med mungigor

Trots de hårda levnadsvillkoren har jakuterna utvecklat en rik och säregen kultur, där berättande, musicerande och dansande utgör viktiga delar.

Jakuterna var under många hundra år halvnomadiserande och som hos alla kringflyttande folk har instrumentariet varit litet. Det mest spridda instrumentet är *chomus*, mungigan av metall. Så litet och begränsat instrumentet än kan tyckas vara, har det i jakuternas händer blivit ett redskap för virtuosa klangfantasier över populära sånger. Jakuterna har skapat invecklade speltekniker på mungiga som på senare år blivit mycket populära också hos en mängd andra folk i Sibirien. Man tillverkar mungigorna i många olika storlekar och sätter också ihop hela ensembler av dem. Så viktig är mungigan för jakuterna att man i början av 1990-talet inrättade ett internationellt mungigecenter i Jakutsk. Där samlar man in och bearbetar alla slags information om instrument, musik och musiker. Där hölls också 1993 de första öppna världsmästerskapen i mungigespel! Om det var en jakut som vann? Självklart!

Mindre vanligt är *kyrypa*, ett tre- eller fyrsträngat stråkinstrument, och ett nästan helt bortglömt instrument är schamantrumman, *dungur*. Schamantrumman ser dock ut att kunna gå mot en ny vår. För i Jakutsk har man öppnat en slags schamanskola, antagligen den första i sitt slag i den här delen av världen. Petja, en av de två eleverna i den första klassen, berättar att hans farfar varit schaman, på den tiden man ännu kunde vara det i Jakutien. Sen kom en lång följd av år då man gjorde bäst i att inte tala så högt om sådana saker. Nu försöker Petja och hans kamrat återerövra de gamlas kunskaper så gott det går. I deras försök spelar *dungur* en viktig roll.

Viktigare än instrumentalmusiken har berättelserna och sångerna varit. En särställning har de episka berättelserna, *olonchó*. De är långa invecklade sagor om forntida hjältar som framförs av speciella berättare, *olunchut*. Med en slags tal-sång broderar de i högt tempo ut hjältarnas bravader, olika från gång till gång. Från slutet av 1800-talet finns uppgifter om en berättare som framförde en enda *olonchó* från kväll till kväll under en hel månad! En sovjetisk musikforskare, själv jakut, skriver att varje *olunchut* också idag utan svårighet kan sätta samman en episk berättelse på praktiskt taget vilket tema som helst.

Sång i sömnen

Jakuterna har många slags sånger, många stilar och genrer. De allra flesta är enstämmiga och framförs solistiskt. Bara i vissa danssånger händer det att flera spelar och sjunger tillsammans. En genre med få motsvarigheter på annat håll i världen är *tuul yryata* – nattliga sånger, som sjungs i sömnen eller i halvslummer. Sång i sömnen lär nämligen inte alls vara ovanligt hos jakuterna!

Vardagslivets sånger, de som vem som helst kan sjunga när som helst, kallas *degeren yrya*. De är vanligen korta och livliga, med bara några få toner som varierar på olika sätt. En mer krävande stil är *djieretii yrya*. Den består av improvisativa sånger sjungna av speciellt begåvade sångare som leker med ord, rytmer och klangfärger. Sångerna inleds som regel med en särskild rikt ornamenterad inledningsfras, genom vilken sångaren påkallar publikens uppmärksamhet, samtidigt som han ger anvisningar om hur han tänker intonera och formge sin sång. En uppskattad men svårerövrad effekt uppnås genom snabba upprepade tonstötter i falsett. Skickliga sångare använder sådana toner som ett slags melodisk och rytmisk kontrapunkt. De kan till och med åstadkomma en illusion av tvåstämmighet eller ett säreget instrumentalt ackompanjemang till sin egen sång!

De flesta Sibirfolk har få och enkla danser, så också jakuterna. Den mest omtyckta är *ochukaj*, en ringdans som utförs med korta hoppande steg. Till dansen sjunger en försångare korta strofer som de andra därefter upprepar. När jakuterna samlas för att fira midsommar dansar man mycket och gärna, i synnerhet *ochukaj*.

Mungigespelandet, sångkonsten och dansandet kom under Sovjetepoken att ligga till grund för en helt ny typ av musik och dans, skapad av och för de statligt understödda ensembler som sattes upp i snart sagt varje stad, varje fabrik, varje jordbruks- och renskötarkollektiv. Efter rysk förebild har man rekonstruerat helt eller delvis utdöda instrument, byggt dem i olika storlekar och på dem uppför man jakutiska folkvisor med stämmor, bas och ackord, precis som i vilken västeuropeisk orkester som helst. Vanliga är också folkdansensembler, som uppför små bilder ur folklivet: dans i byn, ett bröllop, skörden bärgas på kollektivjordbruket etc. Den gamla traditionella jakutiska musiken fick ofta spela rollen av exotiska avbrott i det nya sovjetjakutiska normalprogrammet.

Under många år fick dessa ensembler en icke föraktlig uppbackning, genom skivor, radio och TV. Det återstår att se vad som händer nu när denna uppbackning upphört. Utvecklingen går fort och frågorna om framtiden är många. Fortsätter man på det vis man blivit van under de senaste decennierna? Eller kommer jakuterna att återvända till sina gamla former, så som skett på andra håll i det forna Sovjetunionen? Eller kommer de istället att överge alltihop för den europeiska och amerikanska musik som de nu plötsligt fått alldeles utanför dörren?

Mongoliet

Mong-ku, de tappra, är mongolernas namn på sig själva. Kineserna kallade dem *shivei* och turkarna tatarer. De bebor ett vidsträckt högländ omgivet av höga bergskedjor. I nordväst är

landskapet otillgängligt, sönderbrutet av vassa bergskammar. I syd och öst breder stäppen ut sig, ofattbart stor och ödslig, innan den heta Gobiöknen tar vid. Bergen kan bli ett par tusen meter eller mer. Också dalarna ligger högt, ofta kring tusen meter. För det mesta blåser kalla vindar, men regnar gör det sällan. Somrarna är varma, och vintrarna långa och kalla, ner till minus 40 är ingen ovanlighet. Nej, Mongoliet är inget vidare land för jordbrukare. Men så är också mongolerna inbitna boskapsuppfödare. Och betesmark av olika slag finns det ju gott om, minst sagt. Hästar, kor, får, kameler och jakar har inte samma åsikter om bete, temperatur och väder. I ”de fem djurens land” skulle man helst ha en hjord av varje, för då kunde man klara sig och sin familj vart man än hamnade och hur vädret än blev.

På 1700-talet delades mongolernas land i två delar av de invaderande manchuerna, en uppdelning som ännu består. Inre Mongoliet är den mindre delen, sedan länge under kinesiskt styre. Det vi i dagligt tal kallar Mongoliet är den yttre och större delen, drygt tre gånger så stor som Sverige. Folkmängden är ringa, omkring två miljoner. Betänker man att över en halv miljon har bosatt sig i Ulan Bator och ungefär lika många i andra mindre städer och samhällen, så förstår man att det ibland kan kännas lite tomt och ödsligt på stäppen!

Den bevingade hästen

För mycket länge sedan, i den gamla världen, levde en man som hade en bevingad häst. På den kunde han på en dag hinna lika långt som vanliga ryttare kunde rida på ett helt år. Så han älskade sin underbara häst! En natt när mannen som vanligt låg och sov vid sin lägereld på den vida stäppen, smög sig en ondskefull fiende fram till lägerplatsen, skar av hästens vingar och dödade den.

Mannen sörjde sin häst. Längre satt han och funderade på hur han skulle kunna få den levande igen. Till sist fann han på råd. Han tog hästens huvud, hud och man och gjorde ett musikinstrument. Av taglet blev stråke och strängar. Huden spände han över en liten låda av trä. Högst upp, som en krona, fäste han hästens huvud. Så blev den första hästfiddlan till, mongolernas *morin chuur*. På den spelade mannen och berättade om sin underbara bevingade häst. I musiken återföddes den; ännu kan man höra hur den fnyser och gnäggar innan den sätter i väg i vild galopp bort över stäppen.

Så berättas det i ett av mongolernas många epos som sjungs till ackompanjemang av hästfiddlan *morin chuur*. Liknande sånger förtäljer om alla de stora händelserna i mongolernas historia; om hur de under sina ledare Djingis Khan, Kublai Khan, Timur Lenk, med hjälp av sina uthålliga och snabba hästar, välutvecklade stridskonst och välorganiserade här, på mindre än hundra år kunde lägga under sig inte bara Mongoliet, utan också Kina, Centralasien, Tibet, Indien, Ryssland och ännu mer. Under Kublai Khan på 1200-talet var mongolernas rike det största världen någonsin skådat. Från Stilla havet sträckte det sig över hela Asien och till centrala Europa. Till mongolkhanernas hov, först i Karakorum i yttre Mongoliet och senare i Peking i Kina, kom sändebud från alla håll för att betyga khanen sina furstars aktning.

Marco Polos resa

En av dessa resenärer var Marco Polo. Från Italien tog han sig den långa vägen till Kublai Khans hov, en storartad bedrift på 1200-talet. Under de tjugo år han kom att vistas vid hovet lärde han känna mongolerna väl. Om deras vanor och seder under slutet av 1200-talet skriver han:

”Tatarerna bosätter sig ingenstans. Så snart vintern nalkas drar de bort till slätterna i varmare trakter för att finna tillräckligt med bete för sin boskap. Om

somrarna uppsöker de kalla trakter bland bergen där det finns vatten och gräs och där deras djur inte plågas av hästflugor och andra stingande insekter. Under två eller tre månaders tid stiger de till allt högre liggande orter och söker färskt bete, då gräset på en enda plats aldrig skulle räcka till att föda den oerhörda mängden av boskap. Deras hyddor eller tält består av pålar som de täcker över med filt. De är fullkomligt runda och så konstfärdigt gjorda att de kan packas ihop till ett bylte och lätt medföras på ett slags fyrhjulig vagn.

Kvinnorna uträttar alla slags affärsgöromål, de köper och säljer och ställer om allt åt sina män och familjer. Ty männen sysselsätter sig endast med jakt och med sina falkar och med vapenövningar. De lever endast av kött och mjölk, av det vilt som jakten ger dem. De äter dock allt slags kött, av hästar, kameler och till och med hundar om de är feta. De dricker stonmjölk som de förstår att tillreda så väl att den får samma egenskaper och samma goda smak som vitt vin.

De är tappra i strid och kämpar med förtvivlans mod, sätter föga värde på sina liv och utsätter sig utan tvekan för alla slags faror. Till sin natur är de grymma. De är i stånd att uthärda alla slags umbäranden och kan, om det är nödvändigt, leva en månad av stonmjölk och av sådana vilda djur som de händelsevis kommer åt att fånga.

Männen kan tillbringa två dagar och två nätter i ett sträck på hästryggen utan att stiga av, och de sover sittande där medan hästen betar. Inget folk på jorden överträffar dem i att kunna uthärda möda och svårigheter, inget kan visa större tålamod vid umbäranden av alla slag. De är sina anförare blint lydiga och livnär sig med ringa kostnad. På grund av dessa egenskaper, så nödvändiga för att skapa en god soldat, är de lämpade att erövra världen, vilket de ju i själva verket till en stor del har gjort.”

Marco Polo var en god iakttagare. Senare tiders resenärer vittnar samstämmigt om hur mycket som tycktes sig likt sedan Marco Polos dagar. Det är bara synd att han inte verkar ha varit så värst intresserad av musik. Det är inte många ord han ägnar åt att berättar om vad mongolerna sjöng och spelade. Men vad de som kommit att följa honom i spåren förtalt om, är en rik och särpräglad musiktradition.

Naturens musik

I mongolernas musikaliska värld intar naturen självklart den viktigaste platsen. I musiken inte bara beskrivs naturen, man kan rent av höra den: en fågels drillande, en häst som galopperar, en källa som forsar. Musik är för mongolerna som en symbolisk resa från den naturliga till den övernaturliga världen, skriver en fransk musikforskare. Med fåglarna kan de flyga högt i skyn, med källorna kan de tränga långt ner i underjorden. Hela världen är befolkad och styrd av andeväsen och genom att imitera naturens ljud kan mongolerna kommunicera såväl med den naturliga som med den övernaturliga världen.

En av Marco Polos sentida efterföljare, Sven Hedin, har beskrivit ett möte med en gammal blind mongolisk sångare och musiker:

”Det var i mitten av oktober 1927. Vår karavan var nu vid stranden av Edsen gol. Vi slog upp ett enkelt läger på en underbart vacker parkliknande plats vid floden. Solen gick ner, skymningsskuggorna spreds över marken, det blev allt mörkare. Flammorna från lägerelden lyste upp de närmaste träden medan de som stod längre bort såg ut som spöken i mörkret.

Sångkonsten är högt uppskattad av mongolerna och också synnerligen rikt utvecklad. Många sånger berättar om livet på de ändlösa vidderna och om de starka och snabba hästarna utan vilka mongolernas liv skulle vara omöjligt att leva. De mest konstfulla sångerna kallar mongolerna *urtun duu*, ”långa sånger”. Orden är inte det viktigaste i dem, istället riktar man uppmärksamheten på hur väl sångaren förstår att utnyttja den mongoliska sångkonstens alla effekter: drillar, glidningar, vibraton, snabba växlingar mellan starkt och svagt och högt och lågt; två oktaver i ett enda språng är inte ovanligt! För inte länge sedan förväntades varje mongol kunna stämma upp en sådan sång, ackompanjerande sig på hästfiddlan. Kunde han

Då tog Banche fram sin flöjt och började spela, till att börja med långsamt mjukt, drömligt. Men strax blev hans melodi livligare och mer levande och vi förstod att han gjorde musik av de starka intrycken från det magiska landskapet omkring oss. Ljudet från vattnet i floden när det forsade kring en stock som fastnat på botten, plaskandet runt fötterna på kamelerna när de gick ut i vattnet för att dricka, kvällsbrisen i trätopparna – allt detta fann vägen till Banches flöjt.

Efter ett tag sänkte Banche flöjten och började sjunga. Hans sång var improviserad, dikterad av stundens känsla. Han sjöng om vår längtan till floden under de långa månaderna i öknen, han beskrev hur vi kom till skogarna i Edsen gol och jämförde det med hur man når ett länge eftersträvat mål. Banche sjöng hela kvällen och halva natten. Då och då avbröt han sången för att spela flöjt.”

inte det, kunde han bli utsatt för allsköns spektakel, kanske slagen med en fårskank, eller tvingad att dricka stora mängder *kumys*, den jästa stomjölken.

Sånger finns av många slag. Förutom eposen och de frirytmiska ”långa sångerna” finns de metriska ”korta sångerna”, *boginuduu*, ofta med konstfullt sammanflätade texter och melodier. Dessutom finns mungigehärmande övertonssånger av samma slag som i grannrepubliken Tuva och improviserade småvisor av allehanda typer. Man sjunger alltid enstämmigt och så gott som alltid solo. Precis som de flesta andra folk i den här delen av världen föredrar mongolerna pentatoniska melodier, sådana som ryms bland de svarta tangenterna på ett piano.

Musikinstrumenten är få och enkla. Hästfiddlan, flöjten *limbe* och mungigan *chomus* är högt älskade och också väl avpassade för ett nomadiserande liv. Också musikinstrumenten spelas enstämmigt och solistiskt. Ensemblespel fanns förr i stort sett bara vid de gamla khanernas hov och i kinesiska, manchuriska och ryska furstars hem. Där spelades instrument som cittra och hackbräde, lutor och gigor, ofta av inflyttade kinesiska musikanter. Ett annat musikaliskt centrum var de stora lamaistiska klostren. Där mässades långa entoniga böner och trakterades cymbaler och trummor, horn och trumpeter. Lamaismen infördes i Mongoliet redan på de stora khanernas tid, men blev först på 1600-talet vidare spridd. Seden föreskrev att varje familj skulle skänka en son till klostren. I praktiken betydde det att den mest begåvade sonen gavs bort så snart han fyllt sju. Därigenom växte munkarnas antal och makt. 1921 var en dryg tredjedel av alla män lamor som levde på gåvor från fattigt folk. Klostren ägde tillsammans inte mindre än en femtedel av alla boskaphjordar!

Behärskade av lamamunkar, mongoliska och manchuriska furstar och kinesiska köpmän gjorde de totalt utplundrade mongolerna till slut uppror. 1911 drevs manchuerna ut och ett autonomt Mongoliet utropades under ”den levande Buddhan”, laman Bogdo Gegeen. 1921 tog så Suche Bator (”yxhjärten”) och hans revolutionära parti makten, understödd av ryska Röda armén. 1924, efter Bogdo Gegeens död, utropades folkrepubliken Mongoliet och det gamla Urga döptes om till Ulan Bator, ”den röda hjärten”. Vid de nya furstarnas hov, i kulturpalatset, vid konservatoriet och radion i Ulan Bator, satte man genast igång med att skapa ny musik för den nya statens behov. De gamla sångstilarna och instrumenten fick nya

funktioner att fylla. Herdarnas musik fördes samman med hovens och klostrens, folkinstrumentorkestrar efter sovjetrisk förebild skapades, opera och symfoniorkestrar infördes. Genom radio och Tv fick all denna nya musik stor genomslagskraft i Mongoliet.

Stor genomslagskraft har också allt det nya som 1990-talets revolution fört med sig. Dagens globaliserade pophjärtar strömmar nu ur walkmans och bergssprängare i jurtor och från hästryggar. Ryska dragspel och billiga kinesiska gitarrer är inte ovanliga bland dagens mongoler. En självklar följd av moderniseringen tycks det. Men lika självklart vänder många i den unga generationen idag sitt intresse till den mongoliska historien, till de långa sångerna, eposen och till hästfiddlan, flöjten och mungigan. För mongolerna var Djingis Khan under många decennier någon man talade tyst om, idag är han med största sannolikhet Mongoliets populäraste person! För oss västerlänningar var Mongoliet i stort sett detsamma som ”Långtbortistan”, mongoler nåt man på sin höjd läst om i skolan och genast glömt. Nu uppträder mongoler med dans och musik inför begeistrad publik över hela västvärlden! En gång fanns många stora schamaner i Mongoliet. Den störste av dem alla dog i detta sekels början, han blev överkörd när han ställde sig i vägen för den nya tiden i form av det första tåget genom Mongoliet. Därefter blev de gamla schamanerna bortglömda, föraktade, deras konster likaså. Idag är deras kunskaper eftertraktade såväl i öst som i väst. Deras trummor ljuder i händerna på unga arvtagare, utexaminerade från någon schamankurs i Jakutsk, Ulan Bator eller New York! Det är denna lika märkliga som oväntade utveckling som gjort att det knappast lär behövas någon ny Marco Polo eller Sven Hedin i framtiden. Nu är det mongolernas tur att upptäcka oss!

Tuva

I södra Sibirien, inte långt från Bajkalsjön, just där den mäktig floden Jenisej har sina källor, ligger Tuva. I huvudstaden Kyzyl ligger Asiens geografiska mittpunkt. Där bor ca 80.000 av Tuvas runt 300.000 innevånare. I det gigantiska Sibirien är Tuva blott ett litet oansenligt hörn, inklämt som det är mellan två höga bergskedjor alldeles vid mongoliska gränsen. Föreställ dig alltså ett land stort som Österrike eller de tre baltiska republikerna sammantagna och med lika mycket folk som Malmö! Ändå är det med sibiriska mått mätt relativt tätbefolkat land!

Ungefär hälften av Tuvas befolkning är tuviniier. Resten är en salig blandning med ryssar som viktigaste ingrediens. Trots en dramatisk befolkningsökning de senaste 20 åren är tuvinierna inte fler än drygt 140 000. Bland de 142 olika folken i fd Sovjetunionen är de ändå långt ifrån ett av de minsta. I folkräkningen 1970 hamnade tuvinierna på 46:e plats. (Det finns alltså hela 96 folk som är ännu mindre!)

Tuvinska är ett turkiskt språk, närmast släkt med de som talas av jakuter, chakasser, shorer och några andra altaj- och sibirfolk. Ett eget skriftspråk fick man först på 1930-talet. Det finns därför inte många skriftliga källor som kan berätta om tuviniernas historia. Språk och levnadssätt bär dock tydliga spår av långvarig och nära kontakt med grannarna i söder, mongolerna.

I många århundraden var det också mongolhärskarna, Djingis Khans arvtagare, som styrde landet. På 1700-talet föll de sista resterna av mongolernas väldiga rike och tuvinierna anslöts till det mäktiga Manchuimperiet. Samtidigt började ryssarna i allt större utsträckning kolonisera Sibirien och många av dem bosatte sig också i Tuva.

Nu började en segsliten dragkamp om makt och inflytande mellan kineser och ryssar. Kampen slutade i blodigt kaos under 1900-talets första decennier, efter det att såväl det kinesiska kejsardömet som Tsarryssland gått under. Under inbördeskriget som följde på ryska revolutionen, ockuperades Tuva och stora delar av Mongoliet av tsartrogna generaler.

1921, efter Röda armens seger över de vita styrkorna, grundades den självständiga republiken Tannu Tuva. Men självständigheten var villkorlig. I verkligheten styrdes

republiken från partihögkvarteret i Moskva. 1944 skickades en begäran från regeringen i huvudstaden Kyzyl om att få bli en del av Sovjetunionen, vilket beviljades i oktober samma år. (Som av en händelse hade man då tre år tidigare övergett det latinska alfabetet till förmån för det kyrilliska!)

Mongoler, kineser och ryssar har alltså under olika perioder lämnat sina bidrag till tuviniernas språk och kultur. Många av de äldsta orden, sederna och bruken har mongoliskt ursprung, de något yngre kinesiskt, medan de allra modernaste stammar från Ryssland.

Landet tuvinierna bebor är höglänt och otillgängligt. I norr ligger de regnrika Sajanska bergen, i söder Tannu Ola, en utlöpare av den väldiga ökenliknande mongoliska högplatån med toppar upp till 4000 meter. Däremellan torra stäpper genomkorsade av strida floder, små och stora. Som i hela Sibiriens inland är klimatet extremt, med långa, mycket kalla vintrar och korta brännheta somrar.

För länge sedan var tuvinierna liksom de flesta andra sibirfolk vad man brukar kalla animister, de trodde att världen de bebodde var besjälad. Särskilda experter, schamaner, tog på sig uppgiften att mediera mellan den övre världen, himlen, den undre, jorden och vattnen, och människornas egen värld där emellan. Senare blev de flesta tuvinierna buddister, av den gren som benämns lamaism. Tempel och kloster byggdes runt om i landet och man etablerade nära kontakt med lamaistiska centra i Tibet och Mongoliet. Under Sovjettiden motarbetades religionen kraftfullt, i synnerhet under Stalins paranoida regim. I Tuva brändes alla lamaistiska tempel i slutet av 1940-talet. Präster och munkar fängslades och försvann. Men religionen har trots allt fortsatt att spela en stor roll för tuvinierna. Lamaism och i viss mån schamanism har hela tiden utövats trots risken för repressalier från myndigheterna. När Sovjetmakten föll visade det sig snart att de gamla heliga platserna inte fallit i glömska och att lamorna gömt undan templens tillhörigheter uppe i bergen.

Idag blomstrar lamaismen som aldrig förr i Tuva. Både lamaismen och schamanismen betonar människans samband med naturen vilket även avspeglas i det tuvinska vardagslivet. Man menar t. ex. att det är bättre att använda oskodda hästar i bergen än moderna jeepar eller motorcyklar, eftersom hästarna gör mindre skada på marken när de tar sig fram. Likaså brukar man förklara att anledningen till att man använder filtstövlar eller "näbbskor" är att man vill undvika att skada eller döda smådjur när man går. Schamanernas uppgift är att knyta kontakter med naturens väsen eller andar genom särskilda ritualer. Schamanen kan genom att försätta sig i trans "samla på sig" kraften hos naturens andar och fokusera den mot något som man vill förändra, t. ex. att driva ut någon sjukdom ur en människas kropp eller, vilket var fallet i början av 1980-talet utanför Kyzyl, stoppa bygget av en kraftverksdamm.

Lyssna, lyssna på mig häst!
Hör, hör på mig björn!
Kom fåglar!
Korp, du som flyger med de svarta molnen,
du som flyger under de nio skyarna.
Korp med blodets öga,
du asätare!
Du flyger genom dag och natt,
du känner till all jordens dofter!
Du, min svarte.
Du, min gråa örn!
O taiga, storslagna taiga, som alltid står i blom,
Du min moder,
Helgad och ärad vare du!
Hjälp mig!

Du min häst,
min svart-mule, brun-mule,
Var redo!

Av hävd har tuvinierna varit nomader och livnärt sig på jakt, fiske och på att föda upp renar, jakar, kameler, nötboskap och inte minst hästar. Idag har många nomader övergått till jordbruk. I det nya livet finns mindre plats för de gamla sångerna, berättelserna och instrumenten. Dragspelet är den nya favoriten och sångerna handlar nu oftare om jordbrukarnas vedermödor och naturligtvis om kärlek, hjärta och smärta. Men majoriteten av befolkningen är fortfarande sysselsatt med boskapsskötsel. Fortfarande finns det många som flyttar med sina renar, får och getter mellan olika beten på stäppen. Där man slår sig ner tillfälligt bygger man snabbt upp små byar av filtält som kallas *jurt* eller *ger*. Grunden i nomadernas liv är de starka och uthålliga hästarna. Hästar är fortfarande det viktigaste forskaffningsmedlet i Tuviniern, ofta den enda möjligheten att ta sig fram i väglöst land. Men man inte bara rider på hästarna och låter dem bära hus och hem vida omkring. Hästarna är levande symboler för frihet och närhet till naturen. Man mjölkar dem och sätter mjölken att jäsa till en stark och livgivande dryck som tuvinierna kallar *aragaa*. Man besjunger sina hästar och diktar sagor om dem. Precis som sina grannar mongolerna har tuvinierna format sina fiddlor till deras avbilder och de bästa hingstarna har fått släppa till tagel till stråkarna.

Tuvinierna sjunger tvåstämmigt med sig själv

Tuvinierna spelar många slags instrument: blockflöjten *limbi*, kantflöjten *soor*, långhalslutan *dospulur*, fiddlan *igil*, gigan *pyzanchy*, cittran *tsjadagan*. Instrumentet framför andra i denna del av världen är dock mungiga, på tuvinska *chomus*. Alla spelar mungiga, från minsta barn till de äldsta gummorna och gubborna. Inte så konstigt då att mungigan i tuviniernas händer har blivit ett redskap för virtuost musikanteri, konst på högsta nivå. Tillsammans med mongoler och jakuter är tuvinierna mungigornas mästare!

De många instrumenten till trots är det ändå i sången tuvinierna givit de starkaste uttrycken för sin musikaliska estetik. Sångerna är av två skilda slag; *yrlar*, de långsamma och lyriska sångerna; och *kozamyk*, de snabbare dansvisorna, ofta med improviserade texter.

Grunden för musicerandet hos tuvinierna, liksom hos så många andra folk i Asien, är den femtoniga skalan utan halva tonsteg. Som regel utförs sångerna och den mesta instrumentalmusiken enstämmigt och solistiskt. Bara vid speciellt festliga tillfällen sjunger flera tillsammans och då alltid unisont.

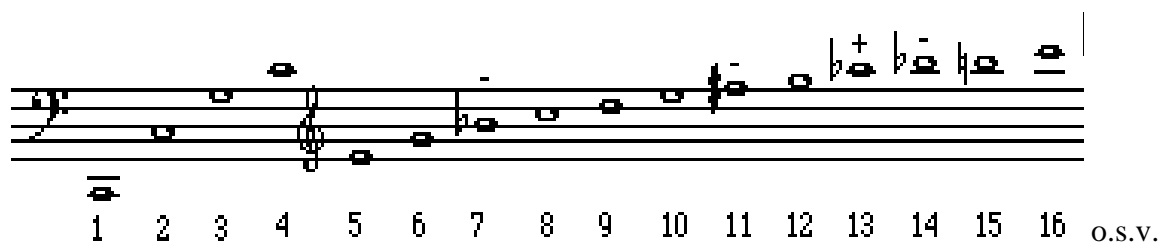
Nu finns emellertid också två och ibland till och med trestämmiga sånger, men av ett mycket speciellt slag. Alla stämmorna kommer nämligen ur en och samma strupe! Principen är enkel: Med magmuskulernas hjälp pressar sångaren fram en låg brummande ton som fungerar som en slags bordun. Ur de övertoner som bildas kan han sedan få fram komplicerade melodier genom att förändra munhålans storlek och form. Resultatet påminner om mungigespel och man har också antagit att det är mungigan som stått som förebild för denna märkliga sångart. Men även om principen är enkel är steget till att göra musik av övertoner långt, särskilt i Tuva där man räknar med minst fem olika typer av övertonssång. Den mycket krävande *kargyraa* sjungs i det allra lägsta registret, *borbonnadyr*, *ezengiler* och *chöömej* i olika mellanregister och *sygyt* sjungs i det allra högsta registret, med övertoner väl så starka som en busvissling!

Naturens egna melodier

Hur kan man ur ett akustiskt perspektiv förklara att en sångare producerar två toner samtidigt? Svaret är att tonerna finns där redan från början. Även när "vanliga" sångare sjunger, uppstår flera toner parallellt med den meloditon som lyssnaren uppfattar.

De två tonerna (ibland till och med tre) i *chöömej* kan förklaras med hjälp av det man brukar kalla *naturtonsserien* eller *partialtonsserien* (deltonsserien), det vill säga det spektrum av *övertoner* eller *delfrekvenser* som alla ljud är uppbyggda av. Varje ton innehåller en grundfrekvens och ett antal övertoner (om det inte är en s.k. sinuston som just karakteriseras av att den endast innehåller en grundfrekvens). Det är genom att övertonerna blandas på olika sätt en ton får sin klangfärg, och det är också övertonerna som gör det möjligt för oss att höra skillnad mellan olika instrument även om de spelar "samma" ton. De olika delfrekvenserna i en ton kan skrivas ut och numreras som en serie där "grundtonen" är nummer ett.

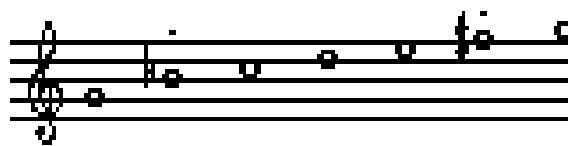
Naturtonsserien

När resonansen i rummet eller instrumentet förändras så ändras samtidigt möjligheterna för olika övertoner att framträda. I *chöömej* sker detta genom att håligheter i mun och svalg förändras. *Chöömej*-sångarna har alltså lärt sig att forma huvudets resonanskammare, främst munhålan och svalget, så att olika övertoner i naturtonsserien blir så starka att de uppfattas som självständiga toner.

I *sygyt*, som är den ljusaste och mest pregnanta *chöömej*-stilen, kan en skicklig sångare utnyttja de åtta tonerna mellan nummer sex och tretton i naturtonsserien.

Materialskala för "sygyt"

Dessa toner utgör det melodiska material som alla sånger i *sygyt* utgår ifrån. Till musikalisk praxis hör dessutom att övertonerna sju, elva och tretton ofta utelämnas i melodierna, vilket medför att merparten av *sygyt*-melodierna utförs inom en femtonsskala med en oktavs omfång.

Exemplet nedan är en transkription

av en *sygyt* av den tuvinske sångaren Oleg Kuular. I detta framförande utnyttjar Kuular tonerna sju och tretton som genomgångstoner i melodin.

Sygyt

Oleg Kuular, DL 950911

The first system of the musical score for 'Sygyt' consists of two staves. The upper staff is a treble clef staff with a key signature of one flat (B-flat) and a 2/4 time signature. It contains a melodic line with various note values and rests. Below the notes are numerical figures: 0, 10, 12, 12, 10, 9, 10, 9, 9, 9, 0, 6, 7, 9, 10, 9, 10, 12, 12. The lower staff is a bass clef staff, mostly empty, with some notes and rests visible at the bottom.

The second system of the musical score for 'Sygyt' consists of two staves. The upper staff is a treble clef staff with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It contains a melodic line with various note values and rests. Below the notes are numerical figures: 10, 9, 10, 12, 12, 10, 9, 10, 9, 9, 9, 0, 6, 7, 9, 10, 9, 10, 9, 9. The lower staff is a bass clef staff, mostly empty, with some notes and rests visible at the bottom.

The third system of the musical score for 'Sygyt' consists of two staves. The upper staff is a treble clef staff with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It contains a melodic line with various note values and rests. The lower staff is a bass clef staff, mostly empty, with some notes and rests visible at the bottom.

Tuva CD:n På den, Västern från den äldsta
sången. CDLVL

Sygyt, framförd av Oleg Kuular. Melodin har transponerats från klingande f. Siffrorna under meloditonerna anger placering i naturtonsserien.

Övertonssång, (strupsång, bifonal sång) har sedan gammalt varit känd också hos mongoler, altajer, basjkirer och chakasser, men det är hos tuvinierna den fått sina mest konstfulla utövare.

För hundratals år sedan, förmodligen i samband med att befolkningen övergick till lamaismen, exporterades sångsättet till de höga lamornas kloster, Lhasa i Tibet och Urga i Mongoliet. Långt senare, på 1960- och 70-talen, förde vilsekomna själar från väst som återvänt från vistelser hos buddhister i Indien och Tibet, med sig kunskapen om sångsättet till det konstnärliga avantgardet i Västeuropa och USA. De senaste årens explosiva utveckling har gjort det möjligt för sångare från Sibirien och Mongoliet att besöka oss, och det har också blivit möjligt för oss att själva resa dit.

Resan till Tuva

Vår resa till Tuva blev av kring midsommar 1992. På den lilla flygplatsen fladdrade en stor tygbanderoll med röda jättebokstäver: "Vi välkomnar delegaterna till det första internationella musikforsarsymposiet "Chöömej"! Ännu fler banderoller till vår ära hängde längs vägen och på torget i Kyzyl, Tuvas huvudstad. Man ville ge oss ett furstligt mottagande, inbjudna som vi

var av landets första folkvalda ministerråd för att delta i den första internationella forskarkongress man anordnat själva, utan inblandning från Moskva.

Därför bar man våra väskor, körde fram Volga-limousinerna och inkvarterade oss på ett hotell som före perestrojkan tjänstgjort som presidentens tjänstebostad. I restaurangen bjöds god mat, det skålades i champagne och moldavisk konjak och talades om stärkande av vänskapen mellan Centralasiens och Skandinavien folk. Senare på kvällen, när vi lämnats ensamma med den vidunderligt vackra solnedgången över Jenisej och de vidsträckta stäpperna bort mot Sajanska bergen i norr, talade vi om hur annorlunda allt tycktes vara här i Asiens mitt, mer än 500 mil hemifrån. Den friska luften, tystnaden, vidderna, det månliknande bergslandskapet vi sett från flyget, människorna, språket. Först när vi framåt natten slog på TV:n bröts förtrollningen: där visade man reklam för Lithells korb per satellit från fotbollsstadion i Solna!

Kanske är det ett tidens tecken att förmånen att få bo på de bästa hotellen, njuta den bästa maten, champagnen och konjaken och resa i de finaste bilarna inte längre tillkommer Sovjetmaktens alla bossar och befäl, knappast heller de nyligen folkvalda i parlamentet. För egen del har tuvinierna knappast råd att hålla sig med sådana extravaganser. Istället har rollen av extraordinära medborgare tilldelats västerlänningarna. För det är till dem och allt vad de representerar hoppet numer tycks stå. Först och främst de som kan betala för sig i dollar, men också utlänningar av vårt sort, som betalar för sig genom att föra ut budskap av olika slag om Tuva och tuvinsk kultur, så att detta i väst så gott som okända folk nu äntligen må tillåtas ta plats i världssamfundet.

I vårt fall gällde budskapet chöömej, konsten att sjunga flerstämmigt med sig själv.

Under symposiet i Kyzyl diskuterades en rad olika aspekter på chöömej, mest artikulation, etymologi och ursprungsteorier. Den traditionella tuvinska kulturens ställning i det moderna samhället, det som vi var mest nyfikna på, berördes däremot knappast alls. Men på ett annat plan var det ändå just detta som symposiet kanske mest av allt handlade om. Redan under de första dagarna stod det klart för oss att man från tuvinskt myndighetshåll i förväg bestämt sig för vad vi skulle komma fram till. I deras ögon var vår och de andra utländska delegaternas närvaro inte så mycket ämnad att bidra till utforskandet av centralasiatisk sångkonst, som att skapa legitimitet åt slutdokumentet, där vi helt enkelt skulle förklara för omvärlden, och särskilt för mongolerna, att chöömej var en rent tuvinsk nationell angelägenhet. Vi skulle signera ett färdigskrivet upprop till Unesco om att ge tuvinierna världspatent och copyright på konsten att sjunga tvåstämmigt med sig själv!

Nu blev det väl inte riktigt som man tänkt, något färdigskrivet slutdokument blev aldrig undertecknat. Men myndigheternas sätt att betrakta till och med musiken som en självklar nationell tillhörighet illustrerar ett viktigt problem för många små och fattiga stater. För att kunna ta plats på nationernas världsmarknad måste de alla ha något säreget och unikt att sälja. I Tuva har man helt enkelt inte så mycket annat att sälja till väst än naturen, luften och den traditionella kulturen. I det ekonomiska och politiska vakuum som uppstått efter Sovjetunionens sönderfall måste man skaffa sig kontroll över sina säljbara nationella tillgångar innan någon annan gör det. Så beslöt t.ex. presidenten i Tuva i början av juni 1992 att ta statlig copyright på naturen, husen och människorna i Tuva. Vill du fotografera? Varsågod, du får en licens av kulturministern för 3000 rubel! Vill du videofilma? Varsågod, det kostar dig mellan 150 och 5000 dollar!

Världsmästerskap i övertonssång

Chöömej-symposiet i Kyzyl pågick en knapp vecka och intresserade väl inte så värst många fler än de tillresta forskarna. Men på kvällarna arrangerades konserter där man kunde få höra de bästa utövarna av chöömej, unga och gamla och från hela Centralasien. Hundratals sångare hade rest hit för att uppträda, alla med sin variant av chöömej, så konserterna blev

både många och långa. Huvudnumret var förstås det första chöömej-världsmästerskapet, som anordnades inför fullsatta hus och under intensiv bevakning från press, radio och Tv. Också här gavs de utländska delegaterna en viktig roll. För att öka juryns trovärdighet och dessutom garantera dess "opartiskhet" utsåg man helt enkelt oss till jurymedlemmar! Nu blev juryarbetet inte precis betungande. Det bestämdes nämligen att alla icke-tuvinska sångare, samt den enda kvinnliga tävlande i denna av hävd så manliga sångstil, skulle premieras oavsett insatser i tävlingen. Därutöver blev de professionella chöömej-virtuosa artisterna från Kyzyl rikt belönade. Men första priset tilldelade vi, till publikens stora jubel, en ung man från landsorten som sjöng med sällsynt stark och klar röst. Prissumman? Ja, det var meningen att det skulle bli en häst! Men hästar är så dyra numer så segraren fick nöja sig med 10.000 rubel och ett vackert diplom.

Men nu var det inte bara från scenerna vi fick höra folk sjunga tvåstämmigt med sig själva. En strålande sommardag promenerade vi längs Jenisej, ner till det stora monument som markerar Asiens mittpunkt. Nere vid stranden satt män och fiskade och flera av dem sjöng för sig själva medan de väntade på napp. Från parken bakom oss kom samtidigt yngre och ljusare stämmor. Där i skuggan brukade ungdomarna samlas om dagarna, de sommarlediga likväl som de många arbetslösa. En av dem förklarade för oss att också "vanligt folk" minsann kunde sjunga chöömej, inte bara de där proffsen på konserterna. Av hans kompisar sjöng väl i alla fall hälften riktigt bra!

Chöömej spelar en stor roll i tuviniernas liv. Man sjunger när barnen ska somna, när vänner samlats för att äta och dricka, när man packar ihop sin jurta för att flytta till nya betesmarker och när man från hästryggen driver fåren framför sig över de ändlösa stäpperna. Många sånger handlar förresten just om hästar, centrala symboler i den traditionella tuvinska kulturen. Som en ung man stolt berättade för oss: "Det finns inget viktigare än min häst. Om den kan jag sjunga i timmar, dagar, veckor, månader, år!" Såväl hästen som chöömej har sin givna plats också under den traditionella brottningen, chyresj. I de nationella brottningsstävlingarna i Kyzyl 1992 som vi besökte, fick vinnaren rida hem från tävlingen på sitt pris, en stålig ridhäst, medan andrapristagaren fick en modernare, bensindriven version, en moped! Den tvåstämmiga sången ljuder oavbruten under brottningen och en speciell "örndans" avslutar varje match. Vi fick också ett unikt tillfälle att höra chöömej under en lamaistisk ceremoni i den otillgängliga och höglänta västra delen av Tuva. Efter mer än 50 års påtvingat uppehåll höll man gudstjänst högst uppe på det heliga berget Baj-Tajga. Tusentals människor hade färdats tiotals mil i väglöst land för att delta. Medan solen gick upp över de snöklädda bergen välsignade lamorna sitt folk och sitt land och folket svarade med böner och sång. I den process av nationell återfödelse som pågår i hela det forna Sovjetunionen blir gamla traditioner som nya. I Tuva kunde vi med egna ögon konstatera att chöömej fått en ny och stärkt ställning som nationell konst. Vår och de andra utländska delegaternas närvaro under symposiet i Kyzyl i juni 1992 bidrog uppenbart till att ytterligare höja dess status och legitimera tuviniernas anspråk på nationell äganderätt. Så kanske hade det faktiskt ingen betydelse att myndigheterna inte fick sitt färdigskrivna dokument påskrivet av oss, kanske uppnådde man ändå åtminstone något av det man eftersträvat?

Hur sjunger man chöömej?

Den snabba utvecklingen efter Sovjetunionens sönderfall har gjort det möjligt inte bara för västerlänningar att besöka Tuva, utan också för tuvinierna att besöka oss. Dessutom finns allt fler skivor med tuvinsk musik att köpa.

Sammantaget har allt detta gjort det möjligt för var och en av oss att lära sig den sköna konsten att sjunga tvåstämmigt med sig själv. Vill du prova? Det finns en rad olika metoder. En är förstås att resa till just de trakter på jorden där man av födsel och ohejdad vana sjunger

tvåstämmigt, ibland till och med trestämmigt med sig själva. Väl där gäller det att bara titta, lyssna och härma, precis som små barn gör när de tillägnar sig sin omvärld. Det fungerar även på vuxna, det vet vi av egen erfarenhet. Efter att ha övervarit de första världsmästerskapen i chöömej, där de främsta sångarna från alla delar av Tuva, Mongoliet, Altaj, Chakassien, Basjkirien, Burjätien och Jakutien sjöng sina mest konstfulla nummer, lyckades vi i badrummet på hotellet, överväldigade av alla intryck och med övertonerna ringande i öronen, efter idogt övande till slut få fram en fullt hörbar överton.

Metoden kan rekommenderas. Tuva är spännande. Naturen är enastående, människorna är varma och gästfria och deras traditionella kultur rikt utvecklad, om än mycket annorlunda. Det kan ju förstås ta lite tid, kanske flera år, och någon garanti för att man lär sig kan inte lämnas. Men man har i alla fall trevligt under tiden, garanterat!

Det finns förstås också andra metoder för den som gett sig den på att lära sig chöömej. Ett billigt men tråkigt sätt är att göra som en kompis till oss. Han skaffade sig en skiva med tuvinsk musik, lyssnade och lyssnade och stängde sedan in sig i en garderob i några veckor. När han kom ut var han tunn och bleksiktig, men sjunga tvåstämmigt med sig själv, det kunde han! I hans fall räckte det med envishet. Men för dig som inte har envishet av samma dignitet följer här några råd på vägen.

Skaffa till att börja med ett säkert ställe att öva på, där du kan vara fullständigt ifred. Det är ju inte alls säkert att din omgivning är lika uppmuntrande och förstående som den hotellpersonal i Tuva som utsattes för våra första försök! Leta sedan fram en potatis, stor som ett mindre ägg och koka den. När den svalnat något, försök ta den hel i munnen och hålla den där. Vad som händer då är förmodligen att du bränner dig och att du instinktivt låter hakan falla ner, förstorar munhålan så mycket som möjligt, andas ut kraftigt med rundade läppar och automatiskt drar tungan bakåt så att en grop bildas i munnen. När du spottat ut potatisen och svalkat dig, försök nu att göra om alltihop utan potatis. Där har du vips själva utgångsläget!

Ett annat sätt är att vissla en stadigt ton och sedan sakta få tonen att sjunka. För att lyckas med det måste du göra munhålan större och större. När du kommit så lågt att det inte längre hörs nåt, dra då tillbaks tungroten så att den bildar en grop och låt tungspetsen söka sig upp mot gommen. Det är just med hjälp av tungan som den där andra tonen ska bildas.

När du nu fått till utgångsläget gäller det att finna den tonhöjd som passar dig bäst. Borta i Sibirien sjunger sångarna lika bra i mycket låga och i mycket höga register, men det gör förmodligen inte du. Välj därför en ton som klingar starkt och övertygande. Står du nu i ditt badrum, sök den ton som får hela badrummet att sjunga med. Det gör det inte lättare, men det låter garanterat bättre. Inta utgångsläget och sjung av hjärtans lust. Experimentera med munhålets storlek och form och framförallt med tungans placering tills du hittar din bästa och starkaste ton. Sjung olika vokaler på denna enda ton och koncentrera dig på vad som händer. Vad du hör är klangfärgsförändringar som beror på att övertonerna på den enda ton du sjunger förändras. Alla toner består av en grundton och en lång rad övertoner. Vad du nu behöver lära dig är att kontrollera vilka av övertonerna som hörs, helt enkelt genom att förstärka vissa och försvaga andra - därav benämningen "övertonssång".

Nästa steg är att följa de råd vi fick av en chöömej-sångare i Tuva. "Det är inte alls svårt", sa han, "man sätter bara tungspetsen mot gommen, ungefär mitt på den. Ha läpparna lätt åtskilda och dra ut dem som i ett spänt leende. Tonen ska du bilda så långt ner i svalget som möjligt. Du kan ändra och justera tonen genom att föra strupröret lite uppåt-framåt och övertonerna kontrollerar du med hjälp av övre delen av strupväggarna." Lätt som en plätt, eller hur?

För den som inte är övertygad att det är just så här det går till finns mer handfasta bevis. Ett forskarteam i Moskva lät för några tiotal år sedan filma en sångare med röntgenfilm. På den kan man se precis hur sångarna får till olika övertoner, men om det blir så mycket lättare att sjunga efter att sett filmen vet vi just inte. En musiketnolog i Paris, själv duktig

övertonssångare, har publicerat flera arbeten om chöömej. I dem finns också röntgenbilder av struphuvuden och dessutom spektralanalyser, där det tydligt framgår hur övertonerna bildas och kontrolleras. Inte heller de lär dock vara till mycken hjälp för den som vill lära sig utöva konsten.

Nej, den enda vägen är nog trots allt att lyssna på de skivor med övertonssång som finns i handeln, och så öva, öva och öva igen. Men tro oss, vår vän i Tuva har rätt! Det är faktiskt inte så svårt och tar inte så lång tid att lära sig. Men till de konststycken vi hörde på världsmästerskapet i chöömej i Tuva är vägen förstås lång. I en paus träffade vi en man som ansåg sig för gammal att delta i tävlingen, men som i sin ungdom hade varit Tuvas bästa sångare. Han demonstrerade sin skicklighet i alla de fem stilar man använder i Tuva, från kargyraa i det allra lägsta registret, till sygyt i det allra högsta. Han tyckte att de flesta tävlande var skickliga, men hade synpunkter på bredden av deras kunnande. Sin egen färdighet visade han genom att sjunga i en stil som få idag behärskar: övertonssång genom näsan, med munnen helt stängd!

Övertonssång?

Men varför, frågar nu säkert många av er, varför ska man odsla sin tid på något så konstigt som att sjunga tvåstämmigt med sig själv? Det finns ju så mycket nyttigare saker att ta sig för! Helt visst, det är vårt svar, helt visst finns det en massa andra och förmodligen nyttigare saker man kan göra. Men det finns ändå flera skäl att försöka. Ett är glädjen att lära sig nåt nytt, samma glädje som att lära sig cykla, köra bil eller tala ett nytt språk. Ett annat är att förnöja sina vänner. De flesta människor gillar ju akrobater, eldslukare, jonglörer, clowner, folk som kan utföra häpnadsväckande eller skrattretande tricks. Så varför inte glädja dina vänner och samtidigt inhösta deras beundran och uppskattning genom lite övertonssång? Det är ju inte precis så de flesta av oss får för mycket av beundran och uppskattning på vår väg genom livet!

Ett tredje och starkare skäl är mer filosofiskt. Under sin tid på jorden har människan ägnat mycken tid och möda åt att övervinna olika slags hinder, inre och yttre, verkliga och inbillade, mänskliga och naturliga. All denna möda sammantagen har givit oss möjligheter som inga andra haft. Den tekniska utvecklingen har gjort de mest häpnadsväckande konststycken till vardagsmat för många av oss. Också en otrolig mängd andliga och sinnliga konststycken har ansamlats genom årtusenden, och givit oss tillgång till en palett av uttrycksmedel som aldrig varit större. Med palettens alla miljoner färger kan vi ställa samman och kommunicera mer nyanserade budskap om oss själva och vår tillvaro än någonsin tillförne. Men i detta tidevarv är alltför många av oss alltför upptagna med att offra på teknikens, rationalitetens och effektivitetens altare, för att överhuvudtaget upptäcka skönheten i och värdet av alla dessa färger. Resultatet är att vi blir ekonomiskt och tekniskt rikare, men samtidigt konstnärligt fattigare och andligt vilsnare. Det tycks nu därför viktigare än någonsin att hylla också andra gudar än penningens och den iskalla rationalitetens. Så varför inte ge dig ut på upptäcktsfärd bland allt det förunderliga och sköna? I denna stora örtagård finns många rara växter, en av dem är just konsten att sjunga tvåstämmigt med sig själv. Prova kostar inget! Det finns inte mycket att förlora, men desto mer att vinna!